

REFORMES EDUCATIVES A AMÈRICA LLATINA

3

EDUCACIÓ I TREBALL

Extracte del document elaborat pel **Centre Interamericà d'Investigació i Documentació sobre Formació Professional (CINTERFOR-OIT)**, Uruguai, a propòsit de la **Cimera Internacional d'Educació**, celebrada a la ciutat de Mèxic del 10 al 14 de febrer del 1997.

Mèxic: CEA/IEESA, 1997, pàg. 11-16, 33-38. (Cuaderno de Trabajo, 3)

La inadequació entre el sistema educatiu i les noves realitats productives no és l'únic desajust al qual s'assisteix avui. Els empresaris, els sindicats, els Estats globalment considerats, els diferents grups, sectors i interessos que integren la societat es troben en un moment crític de redefinició dels seus papers, les seves formes de funcionament i organització. L'imperatiu de la transformació abasta tots aquests actors, i les seves oportunitats d'aprofitar de manera positiva l'esmentat procés apareixen segmentades actualment.

La tasca de repensar el paper, comeses i organització de l'educació en general i de l'educació per al treball en particular és una responsabilitat social, com l'és també la tasca d'estructurar els nous tipus de relacions laborals,

la redefinició dels Estats i la reducció de les diferents formes d'inequitat i discriminació existents en els nostres països.

Potser la més preocupant en el moment actual és que els processos de canvi en curs es presenten alhora que la crisi dels mecanismes tradicionals de representativitat dels interessos generals de la societat, particularment de l'Estat. Aquest es configurà entorn d'un paper de productor de béns i serveis, però ha deixat de costat el seu paper regulador quant a promocionar la cohesió social, la solidaritat, la convivència ciutadana, la vida econòmica, l'administració de justícia, l'equitat distributiva de béns educatius i culturals, entre molts altres aspectes propis de la societat contemporània. Si a això s'afegeix la falta de credibi-

El que ha vingut succeint amb l'educació tècnica i la formació professional durant les dues últimes dècades a Amèrica Llatina i el Carib és més que la simple falta d'ajust als nous paràmetres d'organització del treball, la producció o les noves tecnologies, incompatibilitat que podria haver estat compensada per canvis de contingut, metodologia o estructura institucional. Mentre que els enfocaments de lliure mercat han conduït a modificar els aspectes que consideram problemàtics (acumulats durant l'etapa desenvolupista), àrees complicades que en aquesta última ja existien encara romanen sense solució. A això s'afegeixen nous espais problemàtics sorgits en l'etapa actual.

litat l'Estat i les seves institucions per vasts sectors socials, s'haurà de trobar un panorama que convoca a reflexionar i a actuar. Si no fem això, les diverses formes que adquiriran el creixent descontentament i la violència posaran en qüestió els auspiciosos èxits experimentats al terreny democràtic, en el qual tant s'ha avançat a la regió durant la última dècada.

En poques paraules: la precarietat de l'Estat, la falta de credibilitat en les institucions i la fragmentació del poder no fan sinó amenaçar la cohesió i la integritat del teixit social. D'aquí la necessitat de definir una proposta educativa que presenti, com imperatius, revalorar el treball productiu, la participació política, els valors democràtics, la justícia social i la identitat cultural.

Polítiques i estratègies d'educació per al treball

Entre altres causes, les característiques del nou context en termes de transformacions accelerades en matèria econòmica, productiva i tecnològica, i l'agreuament dels quadres d'exclusió social, han desencadenat una vertadera efervescència de noves propostes de reforma, l'aparició d'experiències innovadores i l'intercanvi entre diversos àmbits institucionals a nivell regional.

La pluralitat i heterogeneïtat dels processos d'educació per al treball tornen summament complexa la tasca de sistematitzar el que ha vingut realitzant-se en els últims temps. De totes maneres, i des d'una perspectiva analítica, és possible destacar els següents aspectes, breument analitzats:

- En pràcticament tots els països de la regió es discuteixen i implementen projectes de reforma educativa de vast abast que, en bona mesura, s'orienten per al desafiament d'una major coherència entre educació i desenvolupament i entre educació i mercat de treball.

- Cada vegada augmenta l'intercanvi entre diversos espais institucionals (a l'interior de l'educació, entre diverses modalitats i, cap a fora, entre educació i societat i educació i món productiu), així com la transdisciplinarietat a les discussions sobre educació.

- Des dels més variats àmbits sorgeixen innovacions d'interès, tant des del punt de vista del concepte mateix d'educació i formació per al treball com des dels arranjaments institucionals formulats, la definició dels públics de l'educació i les metodologies d'acció.

Educació per al treball i reformes educatives

En el plantejament històric d'un sistema educatiu formal estructurat en tres grans nivells (una educació bàsica o primària amb l'objectiu de lliurar coneixements bàsics o generals d'abast universal; una educació mitjana o secundària amb finalitats fonamentalment propedèutiques, i una educació superior que proporciona una preparació especialitzada d'alt nivell professional), el nivell mitjà és el que ha estat tradicionalment sotmès a majors tensions i intents de redefinició. En forma contínua, al nivell educatiu mitjà l'han travessat les polítiques de l'educació bàsica o de la superior. En aquest sentit, l'educació mitjana ha estat re formulada periòdicament en funció de prolongar l'escolaritat bàsica obligatòria, d'incrementar les demandes propedèutiques del nivell superior o de les polítiques selectives o restrictives d'accés al nivell superior. En ser un nivell originalment concebut per a certes elits, el seu caràcter preparatori per a l'educació superior no requeria de majors justificacions; tanmateix, en passar a nivells majors de demanda comencen a sorgir els qualificatius d'irracionalitat en relació amb les expectatives d'escalament cap a l'educació superior (1).

La resposta a aquesta massificació de l'ensenyament mitjà va ser la sortida de l'educació tècnica mitjana, dirigida principalment als sectors acabats d'incorporar a l'àmbit educatiu, a qui oferia una sortida laboral per mitjà de l'acreditació escolar d'una "formació per al treball productiu". Amb freqüència, l'ensenyament tècnic ha estat avaluat al·ludint a la seva relació, la seva "vinculació" o la seva funcionalitat amb el mercat de treball, així com per la seva capacitat (a no) d'aportar significativament als processos

L'Estat es configurà entorn d'un paper de productor de béns i serveis, però ha deixat de costat el seu paper regulador quant a promoció de la cohesió social, la solidaritat, la convivència ciutadana, la vida econòmica, l'administració de justícia, l'equitat distributiva de béns educatius i culturals, entre molts altres aspectes propis de la societat contemporània

de modernització productiva, en un grau que no es replica per als restants nivells del sistema educatiu formal.

Tant la lectura parcial d'informes d'algunes investigacions sobre els resultats de l'educació tècnica mitjana, com la constatació d'un cost major d'aquesta en relació amb altres batxillerats, ha conduït a un fort qüestionament pel que respecta a continguts i organització. Sorgeixen així les propostes de reforma tendents a atorgar-li un caràcter més acadèmicista i menys vocacional que en el passat.

Coincidint amb aquestes propostes, pren apogeu el concepte que privilegia l'ambient empresarial com el més propici per al desenvolupament de competències modernes, més ajustades a la dinàmica de la producció, la tecnologia i el treball.

Sense desconèixer les virtuts de l'empresa com ambient d'aprenentatge, és bo portar aquí les reflexions que diferents autors han aportat sobre el vincle educació-empresa:

1) Més allà de l'afirmació de la importància comuna dels móns de l'educació i el laboral per al desenvolupament de la formació i la producció, cal fer

notar la presència de dues racionalitats diferenciades. Segons Maria Antonia Gallart:

"[...] la racionalitat educativa se centra en la transformació de l'alumnat, en brindar-li la possibilitat de créixer personalment i comunitàriament i incorporar nous sabers i competències; el seu objectiu manifest és un programa a transmetre i un perfil de graduat.

"L'organització de l'escola se subordina a aquest objectiu pedagògic i, si bé hi pot haver un desplaçament de finalitats cap a un ritualisme burocràtic, la motivació pedagògica es troba sempre subjacent".

Pel seu costat, la racionalitat laboral es basa "en una divisió del treball orientada a la productivitat i [es condiciona] per l'exigència de determinades característiques del producte a vendre's en el mercat en termes de qualitat i quantitat" (2). Això porta dificultats concretes a l'hora de compatibilitzar activitats i temps, que no sempre se superen amb èxit.

2) Una cosa que es deriva també de les anteriors afirmacions: *la empresa no pot substituir l'escola en la seva funció pedagògica*. Si bé en molts

La resposta a la massificació de l'ensenyament mitjà va ser la sortida de l'educació tècnica mitjana, dirigida principalment als sectors acabats d'incorporar a l'àmbit educatiu, a qui oferiria una sortida laboral per mitjà de l'acreditació escolar d'una "formació per al treball productiu". Amb freqüència, l'ensenyament tècnic ha estat avaluat al·ludint a la seva relació, la seva "vinculació" o la seva funcionalitat amb el mercat de treball, així com per la seva capacitat (a no) d'aportar significativa-ment als processos de modernització productiva, en un grau que no es replica per als restants nivells del sistema educatiu formal.

Des d'un punt de vista estrictament econòmic, no queda clar que delegar la formació tècnica a l'empresa sigui una alternativa eficient. La capacitatió excessivament aplicada als paràmetres d'una empresa determinada pot resultar en un factor de rigidesa per al mercat laboral en dificultar la mobilitat horitzontal dels treballadors, si és que aquests no dominen les competències genèriques i, en especial, aquelles que els permeten realitzar rectificacions i adaptacions a nous llocs de treball.

casos - com pel que fa a la familiarització amb determinats avenços tecnològics o el coneixement del que és l'ambient productiu real i les regles del joc a l'interior d'una empresa - la utilitat de l'empresa és fonamental per al procés formatiu, el cert és que aquest últim ha d'aspirar a metes notòriament més ambicioses, com és la formació per a l'exercici responsable i actiu d'una ciutadania moderna, a més del desenvolupament personal dels alumnes en àrees més vastes que les de la lògica estrictament productiva.

3) Des d'un punt de vista estrictament econòmic, no queda clar que delegar la formació tècnica a l'empresa sigui una alternativa eficient. Això es basa que, si bé sembla existir certa tendència cap a l'establiment de normes o estàndards de producció, i per tant de sabers i competències requerits, el cert és que l'activitat productiva és creixentment dinàmica i canviant, alhora que es produeixen diferenciacions no només entre sectors sinó també entre unitats productives de diferent mida o formes organitzatives i d'inserció al mercat. I per això la capacitatió excessivament aplicada als paràmetres d'una empresa determinada pot resultar en un factor de rigidesa per al mercat laboral en dificultar la mobilitat horitzontal dels treballadors, si és que aquests no dominen les competències genèriques i, en especial, aquelles que els permeten realitzar rectificacions i adaptacions a nous llocs de treball.

4) La proposta d'assignar una major responsabilitat a les empreses en els aspectes tècnics de la formació es basa en el supòsit, freqüentment no comprovat, que aquestes compten amb informació actualitzada i fiable respecte dels canvis tecnològics i productius en curs i per

venir. La realitat tendeix a mostrar que les empreses estan molt més desinformades del que aquesta teoria dels processos laborals suposa. Descomptant la cúspide de l'empresa llatinoamericana i del Carib que en veritat està associada als nous paradigmes tecnoproductius (segment que de manera regular no supera el 2% d'ocupació de la Població Econòmicament Activa en qualsevol dels nostres països), la realitat empresarial i productiva a la regió s'integra amb un sens fi d'activitats heterogènies en termes de la seva formalitat o informalitat, els seus nivells de productivitat, la seva disponibilitat de capital i tecnologia, les seves formes d'organització i les condicions de treball i remuneració que ofereixen al seu personal. Aquest vast univers d'unitats productives probablement és més un demandant de serveis i suports diversos - no només formatius - que un soci fort per fer-se càrrec de porcions completes del procés formatiu.

A l'hora de l'avaluació, és bo recordar que en un mercat de treball - en el qual l'oferta de treballadors és major que la demanda d'unitats productives, on moltes utilitzen tecnologies més intensives en capital que en feina, amb fortes tendències a l'exclusió - el paper de l'educació és assegurar un accés equitatiu a les competències necessàries per ubicar-se i moure's dins d'aquest restringit mercat.

L'educació no és la responsable (a almenys no n'és l'única) que les persones - i sobretot els joves - no trobin treball. Ella només pot actuar en el marc determinat per variables com el creixement demogràfic o la creació de llocs de treball per mor de l'economia, a partir de les quals pot ajudar a l'ingrés als llocs creats i a millorar els nivells de rendiment tant

al nivell formatiu com en el productiu.

Al seu torn, la formació per al món del treball és només una de les funcions que compleix l'educació. En paraules de Gallimart: "[...] la creació de coneixements, l'adquisició de valors, el creixement de l'autonomia personal i la capacitat d'intervenir en la història augmenten amb l'educació".

Educació i competències laborals

La definició de polítiques, estratègies i programes d'educació que plantegin incorporar de manera sistemàtica i significativa components relacionats amb el treball productiu ha de considerar que aquella acció es dona en un marc econòmic i social de profund canvi, i per això aquests programes són considerats com mitjans propicis per impulsar no només la modernització de l'aparell productiu i de la força de treball, per enfrontar les noves condicions, possibilitats i expectatives, sinó també per incorporar en el corrent modernitzador nacional - a cada un dels països - a sectors que encara romanen marginats o postergats de les grans transformacions que viu el món.

Una educació que contempli com eix central, no complementari ni circumstancial, el treball productiu requerirà elevar la qualitat dels continguts per transmetre i dels mètodes i instruments a utilitzar, tendint que els participants els converteixin no només en mitjans per rebre informació sinó que els obrin les possibilitats d'aprendre a aprendre, aprendre a investigar i aprendre a treballar.

Es tracta de crear, entre els qui participen en els processos educatius, hàbits i actituds que els permetin incorporar-se efectivament en els processos d'educació

permanent, que els brindi la capacitat d'adequar-se, anticipar-se i propiciar els canvis que exigeix la modernització de l'aparell productiu i les transformacions dels mercats. Tot això a través de la recerca del desenvolupament de les seves potencialitats, utilitzant esquemes participatius i flexibles, en els quals conjuntament desenvolupin habilitats d'innovació i aprofitin l'experiència laboral per aprendre del treball i aprendre a treballar millor.

Una educació que incorpori en forma protagonista una cultura del treball i de la producció ha de tenir una agenda que inclogui la formació per a ocupacions o oficis determinats com el desenvolupament de noves actituds enfront al significat del treball productiu i de l'ambient en què es condueix. Deurà, a més, contribuir a revalorar i prendre consciència dels processos econòmics, socials, culturals i tecnològics en els que s'inscriu la actuació del propi treballador.

La cultura del treball no es restringeix a promoure una elevació de l'eficiència dels factors a l'interior de les unitats productives; és precis:

- Superar el nivell microeconòmic per contextualitzar el treball en una vertadera dimensió nacional;
- fomentar l'elevació dels nivells educatius dels treballadors adults;
- propiciar l'adquisició d'habilitats i destreses en un marc de desenvolupament de les capacitats creatives, d'aprenentatge i de perfeccionament continu en tots aquests aspectes relacionats amb l'organització i el desenvolupament del procés productiu, de participar en els beneficis i en la millora de les condicions de vida de tots els individus.

En definitiva, necessitam educar

La definició de polítiques, estratègies i programes d'educació que plantegin incorporar de manera sistemàtica i significativa components relacionats amb el treball productiu ha de considerar que aquella acció es dona en un marc econòmic i social de profund canvi, i per això aquests programes són considerats com mitjans propicis per impulsar no només la modernització de l'aparell productiu i de la força de treball, per enfrontar les noves condicions, possibilitats i expectatives, sinó també per incorporar en el corrent modernitzador nacional - a cada un dels països - sectors que encara romanen marginats o postergats de les grans transformacions que viu el món.

En aquesta nova realitat, referent a la formació professional, es necessita no una memorització sense sentit d'assignatures paral·leles, ni tan sols adquirir habilitats relativament mecàniques, sinó sabers transversals susceptibles d'actualitzar-se en la vida quotidiana, que es manifesten en la capacitat de resoldre problemes diferents dels presentats a l'aula escolar.

i formar per a la modernitat, en un marc que incorpori tots els sectors socials; de distribució equitativa dels fruits del desenvolupament; de cohesió social i d'unitat nacional.

En aquesta nova realitat, no n'hi ha prou amb una formació professional d'alguns mesos ni amb una preparació especialitzada de diversos anys però enfocada cap a una sola ocupació o família d'ocupacions. La constant del canvi i l'alt nivell d'incertesa existent en els nous mercats de treball requereixen habilitats que exigeixen una educació formal prolongada (nou o deu anys d'escolaritat) que brindi a l'alumnat, a més de les habilitats bàsiques, la capacitat de captar el món circumdant, ordenar les seves impressions, comprendre les relacions entre els fets que observa i actuar en conseqüència. Per això es necessita no una memorització sense sentit d'assignatures paral·leles, ni tan sols adquirir habilitats relativament mecàniques, sinó sabers transversals susceptibles d'actualitzar-se en la vida quotidiana, que

es manifesten en la capacitat de resoldre problemes diferents dels presentats a l'aula escolar. Són aquestes competències bàsiques les que avui són anomenades *competències d'ocupació*, en tant que són necessàries per aconseguir feina en un mercat modern i poder capacitar-se posteriorment.

D'altra banda, la pràctica concreta en una lloc laboral resulta indispensable per tenir accés a certs aprenentatges: relacions i normes dins de l'organització productiva, tecnologies usals, compliment de tasques específiques. Aquells que no aconsegueixen ocupar-se en tasques que requereixen qualificació (o sigui, qui només pot exercir treballs ocasionals no qualificats i qui es troba desocupat llargs períodes), no aconsegueixen capacitar-se mitjançant l'aprenentatge en el treball i són candidats a integrar les files dels exclosos. És summament important que el total de la població adquireixi aquestes competències d'ocupació, tant per raons d'equitat, per evitar la margina-

Taller de reparació de calçat a Tegucigalpa (Honduras)

ció, com per raons de productivitat, perquè la força laboral pugui recapacitar-se d'acord amb els canvis i les noves oportunitats.

Incorporar una cultura del treball i de la producció als diversos programes i nivells pot arribar a constituir una eina de transformació profunda dels sistemes de producció i dels esquemes per organitzar el treball, que superin les pràctiques "instrumentalistes" i "productivistes" de molts programes de capacització.

Una educació que admeti aquestes dimensions permetrà desenvolupar no només les qualificacions ocupacionals dels participants sinó, també, perfeccionar el seu nivell cultural i facilitar l'adopció de responsabilitats individuals i col·lectives, en la vida quotidiana i en l'àmbit de treball.

Del que es tracta, en última instància, és d'incorporar el treball productiu no sols com un tema central dels programes sinó com un element dinamitzador i integrador; un factor d'aglutinament i de cohesió. El treball productiu no es redueix, així, a prendre en compte el marc dels programes i continguts curriculars de certs components que fan a l'habilitació o complementació ocupacional; es tracta, pel contrari, de fer fer al treball productiu un paper de catalitzador que actuï com una politja de transmissió i de circulació dels béns i dels fruits de la modernitat, tant en els seus aspectes materials com culturals, educatius i ideològics.

Conclusions

1.- El treball productiu continua sent el principal vehicle per a la integració social, econòmica i cultural de les persones i dels diferents grups socials. La posada en marxa de la possibilitat d'accés a ell du seriosos pro-

blemes per a la vida dels individus perquè no poden realitzar plenament les seves aspiracions professionals i les seves expectatives de participació en la societat. Aquesta última, pel seu costat, també es priva de l'aportament d'importants contingents de ciutadans que podrien contribuir, en el camp productiu, cultural i polític al seu propi desenvolupament.

2.- La cultura del treball productiu hauria de ser, per tant, central en qualsevol modalitat o nivell d'educació-informació, no en una perspectiva instrumental o merament complementària, sinó com eix estructurador dels processos de socialització que ocorren en l'àmbit educatiu, i contribuir tant a la plena realització professional de totes les persones com a la seva integració econòmica i política en la dinàmica del desenvolupament.

3.- A aquests desafiaments seculars de l'educació-formació se n'hi afegeixen avui d'altres, resultat dels profunds processos de canvi als quals assisteixen les nostres societats i economies, i de les seves vastes conseqüències. L'educació-formació per al treball ha de col·laborar, alhora, a reduir els actuals nivells d'inequitat a l'accés a la feina i al coneixement, i articular-se, incidint, amb els processos de transformació tecnològica i productiva.

4.- Davant dels esmenats desafiaments, no hi ha una resposta única en la regió. Per entendre i aprofitar aquesta diversitat probablement sigui necessari ocupar-se més del que és qualitatiu que del que és quantitatiu, més de les experiències originals i innovadores que de les tendències estadístiques, doncs és en aquest plànol on es formulen les alternatives de major interès i esperança.

5.- Si s'hagués de trobar

Des del punt de vista dels actors de l'educació-formació, i dins d'aquests principalment els educadors, s'obre llavors una doble tasca. Primer, cercar fórmules innovadores, moltes vegades a nivell micro (a escoles, centres, programes, comunitats, etcètera), per respondre els múltiples i complexos desafiaments que se'ls presenten. Segon, analitzar i interactuar críticament amb els processos de reforma educativa en curs, en funció de rescatar - segurament reformulat - l'extraviat vincle, la pèrdua de coherència entre educació i estratègies de desenvolupament.

un comú denominador a la diversitat de recerques que ocorren a la regió des del camp de l'educació-formació per al treball, s'hauria de dir que es tracta d'experiències que cerquen una major i millor articulació amb la societat i el món de la producció, sense perdre per ella el seu èmfasi en l'educatiu; que tendeixen a eliminar o reconceptualitzar les fronteres entre modalitats i nivells educatius, combinant les aportacions de les diverses tradicions amb altres de provinents del món productiu, de les organitzacions socials i comunitàries, de l'educació no formal; que cerquen recrear els àmbits de formació-educació com un element - important, però un element més - dels requeriments que pot tenir un sector, una unitat productiva, una comunitat o

una persona i que, per tant, s'ha d'integrar en aquestes demandes, en les quals no és l'única protagonista d'una possible solució.

6.- Des del punt de vista dels actors de l'educació-formació, i dins d'aquests principalment els educadors, s'obre llavors una doble tasca. Primer, cercar fórmules innovadores, moltes vegades a nivell micro (a escoles, centres, programes, comunitats, etcètera), per respondre els múltiples i complexos desafiaments que se'ls presenten. Segon, analitzar i interactuar críticament amb els processos de reforma educativa en curs, en funció de rescatar - segurament reformulat - l'extraviat vincle, la pèrdua de coherència entre educació i estratègies de desenvolupament.

Notes:

1 Godoy R., Vora. *Alternatives de l'educació mitjana a Amèrica Llatina*. Santiago de Xile: UNESCO/CEPAL/PNUD, 1979.

2 Gállart, Maria Antonia. "Educació bàsica i formació per al treball", a *Bàsica. Revista de l'Escola i el Mestre*, núm. 7, Mèxic, 1995. Patronat SNTI per a la Cultura del Mestre Mexicà.

Avda. Gabriel Alomar i Villalonga, 17. 1er-A.
07006 Palma
Tel. 971 463 321 Fax. 971 465 488

Formació Permanent del Professorat

Cursos homologats per la Conselleria d'Educació i Cultura
Segon trimestre curs 2000-2001

Mòduls específics

Participació i organització de centres educatius (3 crèdits)
Elaborant el curriculum escolar (2,5 crèdits)

Mòduls d'informàtica

Word 97 (3 crèdits)
Powerpoint (5 crèdits)
Introducció a Internet (4 crèdits)
La Informàtica a l'Educació (4 crèdits)

Temes transversals

Educació per a la Pau i la Solidaritat. Igualtat d'oportunitats (3 crèdits)
Habilitats socials a l'escola (3 crèdits)
Atenció a la diversitat (3 crèdits)